

LAURA LAURUŠAITĖ

Lietuvių emigracinės aksiologijos peizažas

Lietuviškumo ribos: Tautinių vertybių kaita XX amžiaus pabaigos – XXI amžiaus pradžios lietuvių (e)migrantų autorių literatūroje, Vilnius: Edukologija, 2013, 294 p., ISBN 978-9955-20-925-6.

Šeši Lietuvos edukologijos universiteto Lietuvių ir lyginamosios literatūros katedros dėstytojai parengė kolektyvinę monografiją, kuri dabartiniame migracijos ir imigracijos kontekste aktuali siekiu pristatyti lietuviškąją literatūrinę (e)migracijos patirtį. Emigracijos literatūra tampa vis svarbesne mūsų tautinės literatūros dalimi, iš periferijos traukiasi arčiau centro, pasirodo vis daugiau svetur parašytų įtakingų, literatūros procesui svarbių grožinių ir dokumentinių knygų. Ženkliška, kad pastaraisiais metais kūrybiškiausiomis Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto ekspertų komisija išrinko Prancūzijoje gyvenančio Valdo Papijevio romaną *Eiti* (2010) ir tarp Kipro bei Lietuvos nuolat migruojančios Dalios Staponkutės esė rinkinį *Iš dviejų renkuosi trečią* (2014). Lietuviškomis temomis angliškai kuriančio Kanados lietuvių Antano Šileikos *Pirkiniai išsimokėtina* šiemet pateko į akcijos „Skaitomiausia metų knyga 2015“ penketuką, taip tarsi integruojant jį į lietuvių literatūros kanoną. Tiesa, aptariamoji monografija rašyta, kai šiuolaikinė lietuvių emigracijos literatūra ir jos tyrimai dar buvo pradinėje stadijoje (tyrimo imtis baigiasi sulig 2009). Tai kol kas pirmasis bandymas monografiniu formatu ir jungtinėmis pastangomis pasiaiškinti, ką XX–XXI a. sandūroje rašiusiems lietuvių ar lietuvių kilmės autoriams reiškė būti lietuviu, ar lietuvių kalba tebėra integrali emigranto identiteto dalis, kokias vertybes šiuolaikinis migracinis lietuviškumas tebepuoselėja, kokias persvarsto, o kokias sudeda į relikvijų skrynią. Monografijos paplitimas nebus didelis, nes ji išleista tik 100 egzempliorių tiražu.

Mokslininkų pasirinkta simbolinė starto riba (nuo 1990) yra logiška – tai ir kardinalus lūžis Lietuvai atgavus nepriklausomybę, ir laikas, kai pamažu išseko Antrojo pasaulinio karo išėivių bangos kūryba, tėvynėje pasirodė daug iki tol draustų jų tekstų, į areną atėjo naujos išėivių kartos. Prieš atsiverčiant knygą

tikėtasi, kad ji revizuos tradicinę lietuviškumo sampratą, nubrėš skirtį tarp emigrantų ir migrantų, aptars skirtingas šiuolaikinio identiteto konfigūracijas, paktuotas vis globalėjančio mobilumo, lokalizuos lietuvių literatūrą pasaulinių literatūros tendencijų – išteritorinimo, transnacionalumo, daugiakalbystės – kontekste, suproblems šiuolaikinio nacionalumo sampratą ir pan. Pažiūrėkime, kaip/ar šie lūkesčiai pasiteisino.

Ambicingas monografijos pavadinimas *Lietuviškumo ribos* implikuoja tautiškumo, etniškumo ribotumą ir sykiu beribiškumą, susidūrus su svetimomis kultūromis. Nubrėžti nacionalinio identiteto kontūrus, identifikuoti aiškius vertybių kaitos vektorius – rizikingas ir kažin ar apskritai įgyvendinamas uždavinys, nes dažniausiai šios ribos būna išplaukusios, neįvardijamos, ypač daugiatautėje, daugiakultūroje aplinkoje, kur buvimas lietuviu nebėra įgimtas, statiškas ir nuolatinis. Ne visai tikslus pavadinimo vertimas į anglų k. (*Lithuanity range*, p. 279) supo navo mintį, kad lietuviškumo „spektras“, „diapazonas“ ar „amplitudė“ tikrai būtų buvę tikslesni žodžiai antraštei, nes taki emigracinio identiteto prigimtis vargu ar pasiduoda įrėminama. Emigracijos situacija skatina kalbėti apie lietuviškumo perrėminimą (*reframing*), geografinių, kultūrinių, istorinių ribų perbraižymą ir peržengimą, identiteto pertrūkius, juolab, kad antrasis reikšminis žodis, esantis paantraštėje, – „vertybių kaita“. Svarstant apie emigracinę tapatybę, dėmesio centre visada atsideria savo ir svetimio dinamika, tarpinė kontaktų zona, vedanti į tapatybės hibridiškėjimą. Kylančią trajektoriją nuo tradicinio sąmoningumo iki šiuolaikinio vertybių įprasminimo monografijoje bandoma brėžti ir struktūriškai – skyrių pavadinimais: „Tradicijos keliu“, „Nauji tapatybių konstruktai“, kraštutine riba pasirenkant lietuvių išeičių palikuonių angliškai rašomus tekstus: „Anapus lietuvių kalbos: hibridinių tapatybių naratyvai.“ Tačiau šis laipsniavimas nebūtinai reiškia dinamiką vertybių skalėje, nes vyrauja orientacija į tradicines, prigimtines vertybes. Pirmame skyriuje „Tautinis sąmoningumas XX–XXI amžių sanglaudos lietuvių literatūroje“ kiek per daug atožvalgų į XIX a. Klasikinių konvencijų perviršį rodo ir skirsnių kiekis – tradicijos skyriuje jų net keturi, naujovių – trys, o paskutiniame, dvikalbystės, – du. Iš bibliografijos pozicijų matyti, kad vyrauja žvilgsnis atgal, ryškinamos iš tarpukario atsineštos ir emigracijoje tebepuoselėjamos vertybės, prerogatyva teikiama pokario išeičių domenui, remiamasi klasikiniu požiūriu į kultūrinį stabilumą ir kaitą, tradiciją ir akultūraciją. Knygos tekstai labiau orientuoti į kaičios *tapatybės* variantų tyrimus, nei į tokių *vertybinių kategorijų* kaip tėvynė, namai, šeima, motinystė ir pan., kurios XXI a. sandūroje nebėra

neginčytinos kultūrinės ir socialinės matricos. Iš vertybinių kategorijų plačiausiai reflektuojamas tautos, kalbos ir laisvės vaidmuo nacionalinių vertybių pynėje. Darsyk paliudijamas Vytauto Kavolio ir Czesława Miłoszo universalumas – jie bene dažniausiai monografijos bendraautorių cituojami atraminiai autoritetai.

Tyrėjų atidos sulaukė visi pagrindiniai literatūros žanrai, išskyrus dramą: poezija (Žydronė Kolevinskienė, Dainius Vaitiekūnas), autobiografijos (Gitana Vanagaitė), dienoraščiai (Virginija Balsevičiūtė-Šlekienė, Vanda Juknaitė), eseistika (Vaitiekūnas) ir proza (Kolevinskienė, Martinkus). Knyga skyla į dvi dalis – filosofinį Martinkaus įvadą apie tautinę lietuvių savimonę ir jos slinktis, kuris būtų galėjęs tapti solidžia akademinė studija, ir devynis „palydinčiuosius“ atskirų autorių straipsnius. Įvadiniame skyriuje Martinkus aptaria tautinių vertybių klasikinio kano formavimąsi nuo XIX a., vertybinių nuostatų kaitą Lietuvoje atkūrus nepriklausomybę, literatūros funkciją ir galimybes atspindėti vertybių struktūrą ir pan., bet beveik nekalba apie pačią emigraciją kaip svarbią šiuolaikinio socio dominantę ir jos pagimdytą literatūrą, kurioje ryškėja jau ženkliai pakitusios aksiologinės vertės. Kad ir truputį nuklydęs nuo užsibrėžto maršruto, garvežys teoriškai rimtas, o iš paskos sekantis vagonų sąstatas – labai įvairialypis. Atskiri straipsniai (vadinami skirsniais) atspindi individualias autorių mokslinio domesio sritis ir anksčiau jų praktikuotas metodologijas. Metodologinio daugybiškumo problema Martinkaus atpažįstama ir reflektuojama net dukart: iš pradžių įvade (p. 16), o paskui ir pirmajame skyriuje: „Pasirinkti net keli konkretūs teorinės žiūros taškai: kultūrinis istorinis, sociologinis, feministinis, semiotinis naratologinis ir t. t. Patys tyrimo autoriai pripažįsta, kad visi pasirenkami siauresni ar platesni metodologiniai klausimai tarpusavyje yra susiję“ (p. 37). Nepaisant artikuluotai išsakytų įvairavimo motyvų, metodologinė segmentacija tik pastiprina bendrą koliažo įspūdį. Monografijai stinga vieningo conceptualaus stuburo (labiausiai vienija teminis lygmuo ir autorių institucinė priklausomybė), sankabų tarp skirsnių (tiesa, p. 246 aptikau nuorodą į kitą monografijos skirsnį) ir terminologinės darnos, todėl knyga veikiau primena straipsnių rinktinę nei vieningą monografiją, kaip skelbia knygos paantraštė. Toks bendro darbo rezultatas atskleidžia ir bendresnę Lietuvos mokslo problemą – finansavimo politikos nulemtą skėtinį projektų pobūdį, kai po vienu teminiu stogu dirbtinai sutalpinami individualūs tyrimai. Dažnai jiems pristinga koncepcijos vienio, nes, visų pirma, jie yra per daug skirtingi, be to, rengimo procese nepakankamai dėmesio skiriama bendradarbiavimui ir pozicijų derinimui. Prieš porą metų stažuojantis Estijoje teko dalyvauti svarstant bendrą estų ir suomių projektinį leidinį apie

istorinę prozą – dvi dienas (!) trukusiose diskusijose, kuriose dalyvavo visi abiejų šalių straipsnių autoriai, buvo ieškoma dalykinio rišlumo, terminologinių atliepičių, asociacijų tarp straipsnių, stengiamasi integruoti kiekvieną atskirą publikaciją į rišlią monografijos visumą. Kiek supratau, tokio pobūdžio susitikimai rengiant šią estų/suomių knygą vyko nuolat, ir tai jiems įprasta praktika.

Kaip teigiama LEU mokslininkų monografijos įvade, „[t]yrimų **objektas** – lietuviškumo vertybių radimasis (individuali/kolektyvinė jų atvertis) moderniojoje tautinėje valstybėje ir jų raiška išseivijos/emigracijos autorių literatūros kūrinuose, parašytuose XX–XXI amžių sandūroje“ (p. 15). Tokia formuluotė skatina problemiška klausiti: ar sąmoningumo lūžis ir pasaulėjautos kismas įvyksta knygos parašymo arba išleidimo metais? Tarkime, įvairių išseivijų pasisakymai knygoje *Egzodo rašytojai. Autobiografijos*, nors pasirodę aptariamuoju laikotarpiu, dažnai tebeliudija krikščioniškų vertybių prioritetą, tautinį lojalumą ir patriotines nuostatas, dalis kitų pasirinktų autorių tebeatstovauja brandžiajai modernybei. Egzistenciniu ir vertybiniu angažuotumu net Staponkutė dar irgi priklausytų modernųjų rašytojų Jono Meko, Alfonso Nykos-Niliūno intelektualinei paradigmą, o poetė Diana Šarakauskaitė, anot Vaitiekūno, rinkinyje *Medžiai mano tėvai* (2009) pratęsia bežemių tradiciją. Kaip savo informatyviame tyrime pastebi Vanagaitė, „DP kartos autobiografijos atveria, kad tikrųjų transmigrantų, kurių tapatybei itin svarbi namų koncepto kaita, kuomet jie iš vietos tampa idėja, beveik ir neturime“ (p. 117). Dalios Staponkutės filosofinė eseistika, semiotiškai analizuojama Dainiaus Vaitiekūno „Kaip tampama *Kitu*: tapatybės ieškojimas nelietuviškame kultūriniame kontekste“, atspindėtų cituotąjį namų tapsmą idėja, plaukiojančios „salos“ tapatybę. Vaitiekūnas pasiūlo produktyvių teorinių prielaidų (e)migracinės literatūros analizei (pvz., apie „stabilių transformacijų“ ir „dinamiškų transformacijų“ strategijas) ir nubraižo, jo žodžiais, „vertybines nuostatas apibendrinantį“ semiotinį kvadratą (tik buvo staigmena, kad šis jo tyrimas, tik kitu pavadinimu, identiška kartojasi ir autorinėje Vaitiekūno monografijoje *Lietuvių literatūra ir reklama: Vartotojų visuomenės poezija*, p. 106-130). Taip apsinuogina dar viena – tų pačių tekstų tiražavimo – problema humanitariniuose moksluose.

Monografijos bendrąją strategiją – ryškinti vertybių kaitą – atitiktų ir Vandos Juknaitės tyrimas apie „pasaulio pilietį“, „lietuviškos kultūros oponentą“ Tomą Venclovą, kuris „prisistato kaip entuziastingas amerikietis“ (p. 133), bet ši publikacija kažkodėl yra patekusi į skyrių „Tradicijos keliu“. Kažin, ar pats Venclova apsidžiaugtų tokia prieskyra. Brandžiu mąstymu ir naujomis interpretaci-

jomis išsiskiria Martinkaus tyrimas apie Šileikos *Bronzinę moterį*, kuris subtiliai ryškina dvilypį tapatumą per universalią etniškumo (tautodailė, dievdirbystė) ir pasaulietiško (profesionalus menas, skulptūra) įtampą.

Susidaro įspūdis, kad rašytojai emigrantai aptarimui pasirinkti neapsvarsčius kontekstinio vaizdo, todėl jie nebūtinai patys reprezentatyviausi lietuviškumo transformacijų aspektui ryškinti. Atrankos kriterijai ne visada atitinka aptariamą monografijos paaantraštę, kuri nurodo, kad angažuojamasi tirti „(e)migrantų autorių“ literatūrą. Vėliau į šią kategoriją įtraukiami ir Lietuvoje gyvenantys rašytojai, kurių nepavadinsi nei migrantais, nei juolab emigrantais, nes jie yra tik „tekstiniai“ keliautojai (pvz., Birutė Jonuškaitė, Tautvyda Marcinkevičiūtė, Marius Burokas, Donatas Petrošius, Gintaras Grajauskas ir pan.). Šių autorių kūryba – ne mobilūs naratyvai, o naratyvai *apie* mobilumą, trumpą pabuvojimą svečiose šalyse. Tačiau tuoju pat užbėgama už akių galimai kritikai: „Literatūros skirstymas į išvykusių ir neišvykusių yra toks pat sąlygiškas, bet neišvengiamas dalykas kaip ir jos skirstymas pagal autorių kartas. Juo labiau, kad šiandien ne visada aišku, kuris autorius yra laikytinas emigrantu, o kuris – migrantu ar vietiniu“ (p. 213). Išties, šiuolaikinė emigracinė literatūra labai nevienalytė, skirtingos emigracijos priežastys (politinės, ekonominės ar asmeninės), nevienodi iškeliavusiųjų statusai (juodadarbiai, studijuojantis jaunimas, meilės emigrantės), užsienyje jų praleistas laikas (nuo kelių dienų iki viso gyvenimo), neidentiški (iš)likimo scenarijai, kardinaliai skiriasi kūrinų meniškumo lygis, todėl vertybinį susisluoksniavimą būtų pravartu niuansuoti atsargiau. Potencialiam skaitytojui (studentui?), nežinančiam minimų autorių pavardžių, sunku būtų susigaudyti, kokią vietą (e)migracinės literatūros panoramoje užima, kokiai emigrantų kartai ir vertybinei pozicijai atstovauja viename straipsnyje aptariamoms Alė Rūta, Julija Švabaitė, Birutė Jonuškaitė, Aušra Matulevičiūtė, Aneta Anra ir pan. Kur ribos, o kur jau užribiai, esmingai nekeičiantys proceso?

Pagirtina tai, kad monografijoje emigracinės literatūros samprata išplečiama į *lietuvių* emigracijos rašytojų rubriką įtraukiant Antrojo pasaulinio karo emigrantų palikuonis, gimusius Amerikoje (Eglę Juodvalkę), kuriančius jau nebe lietuvių, o anglų kalba (Ireną Mačiulytę–Guilford, Antaną Šileiką), ir brėžiančius „nelietuviško lietuviškumo ribas“ (p. 259). Kita vertus, šių autorių aptarimas viena greta su šiuolaikiniais (e)migrantais (Aušra Matulevičiūtė, Valdu Papieviu) nutrina skirtis tarp dviejų esmiškai skirtingų išėivių bangų – pokario diasporos ir šiuolaikinės emigracijos. Turint akiratyje naujausius tekstus, galima būtų

kalbėti ne tik apie vertybių kaitą ar slinktį, bet ir apie jų reversą – jaunosios kartos emigrantai nebesijaučia išvietinti, jie yra epifitai su orinėmis šaknimis, apskritai nejauciantys poreikio jų niekur suleisti. Kaip tik klasikinis nacionalumas jiems atrodo dusinantis, klaustrofobiškas. Tokie pasvarstymai, paremti gausesniais naujųjų emigrantų tekstais (iš kurių probėgšmiais paminimas tik Gabijos Grušaitės *Neišsipildymas* ir Anetos Anros *Katinas Temžeje*), būtų praturtinę ribos ir jos peržengimo sąvokų apibrėžtis. Monografijoje „įdarbinama“ mažokai postmodernųjų emigrantų, todėl nepavyksta pakankamai išryškinti antraštėje įvardyto transformacijų dėmens. Gaila, kad, chronologine pabaigos riba pasirinkus 2009 m., tyrimo objektui pritrūko bazinių tekstų, nors pati monografija išleista tik 2013 m., kai emigracijos rašytojų spalvynas jau buvo žymiai margesnis. Svarstymus apie lietuviškumo ribas ir jų vertybinę kaitą būtų esmingai paryškinę XXI a. „migrantai“ (Vaiva Grainytė, Vaiva Rykštaitė, Audronė Urbonaitė), juk naratyvai, sukurti ilgiau pagyvenus užsienyje, liudija daugybę esminių šiuolaikinių vertybinių permainių – koreguoja požiūrį į lietuvių kaip sėslų, kvestionuoja teritorinės priklausomybės idėją, atspindi tapatybės adaptyvumą, tarpkultūrinį lankstumą ir pan. Tyrimui būtų pasitarnavę ir tokie paradigmškai svarbūs autoriai kaip Paulina Pukytė, kuri pasitelkia išgyvenimui būtiną humorą ir kraštutinai kvestionuoja kalbos ribas, Zita Čepaitė, kurios *Emigrantės dienoraštis* krikštijamas „vadovėliu emigruojantiems“, ar Marius Ivaškevičius, kurio drama *Išvarymas* neoficialiai vadinama „emigrantiškąja Biblija“, talpinančia visą emigrantiškų modusų spektrą. Vertybių kaitai iliustruoti tiktų hedonistinė pakraippa – turtingu gyvenimu svetur besimėgaujanti emigrantė, kurių romanai signalizuoja vertybių suplokštėjimą ir sumaterialėjimą, pvz., Eglės Černiauskaitės *Visos Italijos dulkės* (2005). Galima konstatuoti, kad monografijai akivaizdžiai trūksta XXI a. pradžios sando – pačių radikaliausių arba tiesiog jau kitokių, neklasikinių vertybių autorių, kurių knygoje išryškėja gerokai pasislinkusi vertybinio spektro kraštinė. Pagal Vaitiekūno cituojamą Ericką Landovskį, visgi dauguma rinkinio skyrių priklausytų „stabilių transformacijų strategijai“:

Viename iš monografijos skyrių teigiama, kad „hibridinės tapatybės modelis gali būti iš dalies taikomas, pavyzdžiui, aptariant Editos Nazaraitės, Lidijos Šimkutės ir kitų autorių, kuriančių dviem kalbomis, tekstus. Tačiau jis tampa visiškai neveiksnius, neproduktyvus kalbant apie pastarojo laiko emigrantinę literatūrą“ (p. 181–182). Šitoks samprotavimas metodologiškai netikslus, susiaurinantis hibridizacijos terminą iki lingvistinės, kalbinės hibridizacijos. Tarpinės būsenos įtampą reflektuoja absoliuti dauguma (e)migracijos autorių, kurie namais vadina

ne vieną, o kelias šalis arba – nė vienos. Net ir patys naujausi emigrantų tekstai fundamentaliai plėtoja Homi K. Bhabhos įvestą „trečiosios erdvės“ konceptą, pavyzdžiui, paskutinė Staponkutės esė knyga *Iš dviejų renkuosi trečią* net pavadinimu steigia šio tarpiškumo svarbą. Daugelis intelektualinių migrantų rašymą suvokia kaip *įsivietinimą*, erdvę tarp dviejų egzistencinių plokštumų – tėvynės ir gyvenamosios šalies, o „trečiaja gimtine“ (Jono Meko žodžiais tariant) jiems yra tapusi kultūra.

Priekaištų turėčiau ne tik konceptualiam dalykiniam monografijos turiniui, bet ir bendrajai parengimo kokybei. Keliose vietose kartojasi tos pačios pastraipos: pvz., puslapio viršuje (p. 150) teigiama: „Trečiasis Alfonso Nykos-Niliūno tomas dar nėra patekęs į intensyvią literatūrinę apyvertą. Tai padaryti siekiama šiuo tyrimu“, o to paties puslapio apačioje pamiršusiems primenama: „Neseniai išleistas trečias dienoraščių tomas dar nėra patekęs į tokią intensyvią literatūrinę apyvertą. Tai siekiama padaryti šiame straipsnyje“ (beje, kodėl ne skirsnyje, o straipsnyje?). Toks antrinimas nėra vienetinis: analogiškos pastraipos kartojasi to paties tyrimo p. 171 ir p. 181, taip pat p. 181 ir p. 263, vienoje vietoje nurodant citatos šaltinį, o kitoje – nekorektiškai jį nutylint. Akivaizdu, kad redaktorė (Vida Česnulienė) ir mokslinės recenzentės (Irena Baliulė ir Dalia Kuizinienė) knygą skaitė ne itin akylai. Birutė Jonuškaitė virsta Jonušaite (p. 182), konstituoja – konstituoja (p. 32), tapatybė – tapytė (p. 276), apskritai – apskirtai (p. 236), kalbama apie „interpretacijas“ (p. 16), „Seimo komitetų“ vaidmenį (p. 33), aptariama knyga *Egzodo rašytoja: autobiografijos* (p. 101), nenurodomas Julius Kelero citatos šaltinis (p. 178) ir pan. Vaitiekūnas teigia, kad „kūryba apskritai gali būti suvokta kaip egzilis“ (p. 214), o Kolevinskienė, pasiremddama Anthony Giddensu, teigia priešingai: „nuoseklių istorijų kūrimas yra gelbėjimasis nuo benamystės pojūčio“ (p. 182). Knygoje, pretenduojančioje į kolektyvinę monografiją, neturėtų būti vienas kitam prieštaraujančių teiginių. Tituliniu žodžiu pasirinkus „lietuviškumą“ norėtųsi tikslesnės sąvokos apibrėžties ir platesnio komentaro, kuo skiriasi terminai lietuvybė ir lietuviškumas, pramaišiu išskylantys knygos skirsniuose, kokia koreliacija tarp šių kultūrinio identiteto matmenų ir konstantų?

Projekto vadovui teko kebli užduotis (beje, atlikta nepriekaištingai) – įvilkti nevienalytį straipsnių kūną į kokybišką įvado ir išvadų rūbą. Monografija primena skiautinį, kaip ir šiuolaikinio migranto tapatybė – sudurstyta, vietomis niuan-suotai analitiška, vietomis baltais siūlais siūta. Nepaisant to, sujungti į vieną (tegu ir nevientisą) monografijos audinį, jie suaktualina identiteto ir identifikacijos problematiką, leidžia pažvelgti į šiuolaikinės migracinės tapatybės ir jos vertybinių steigties aspektus ir praskleidžia lietuvių (e)migracinės aksiologijos peizažą.